

”Jag är en helt gränslös person”

Ungdomars identitetsskapande i flerspråkiga förortsområden

Tore Otterup, universitetsadjunkt i svenska språket

Citatet i rubriken ovan kommer från en flicka med bosniskt ursprung (i en intervjuundersökning med ungdomar av bosniskt ursprung genomförd av Nihad Bunar.) Hon är i gymnasieåldern och säger på följande sätt när hon talar om sin framtid:

Jag tror att jag har makt att göra vad jag vill med mitt liv. Jag är en helt gränslös person. Man skapar gränserna för sig själv. Jag kan göra absolut vad jag vill.

Det är ett mycket positivt uttalande som vittnar om inre styrka, självkänsla, framtidstro och optimism. Ändå är det kanske inte så vi är vana att tänka på de ungdomar med utländsk bakgrund som växer upp i flerspråkiga förortsområden – en grupp som blivit allt större i Sverige under senare år. Den bild som vi matas med av media och i den offentliga debatten handlar snarare om marginaliserade, vilsna och bristfälligt utbildade unga människor som löper stor risk att hamna i kriminalitet och socialt utanförskap.

Denna uppsats ger, utifrån aktuella forskningsresultat, ett sociokulturellt och språkligt perspektiv på hur unga människor i flerspråkiga förortsmiljöer skapar sina identiteter och hur det kan komma att påverka deras liv.

Identiteter och gränser

Begreppet identitet anses bestå av såväl något statiskt som något dynamiskt. Det handlar både om sammanhang och kontinuitet. Trots att en individs identitet i någon mån är föränderlig måste det också finnas stabilitet som förutsättning för fortsatt interaktion då en persons identitet formas och upprätthålls genom interaktion med andra. Identitetsbegreppet

kan sägas ha två grundläggande aspekter: en subjektiv och en objektiv. Den subjektiva aspekten handlar om hur man definierar och identifierar sig själv. Flickan i exemplet ovan ser sig uppenbarligen som en person som tillhör flera kulturer och som talar flera språk, som kan växla mellan dessa utan större problem och som dessutom tycker att hon får styrka och fler möjligheter genom detta. Identitetsbegreppets objektiva aspekt, å andra sidan, handlar om hur omvärlden identifierar och definierar en individ.

Både erfarenhet och forskning säger att det omgivande samhället troligen kommer att definiera flickan i exemplet som en ung, studerande invandrarflicka, med betoning på just invandrare. Genom att hon definieras som 'invandrare' kommer omgivningen att ha svårigheter att se henne som individ. Begreppet 'invandrare' är problematiskt, eftersom det har kommit att fästa en rad negativa och begränsande stereotypier vid sig. För det första har begreppet kommit att användas på människor oavsett om de faktiskt invandrat till Sverige eller om de är födda i Sverige av föräldrar med utländsk bakgrund. Frågan kan ställas hur länge man förblir invandrare och om det över huvud taget är möjligt för en individ med utländsk bakgrund att bli svensk. Vidare har begreppet 'invandrare' genom medias försorg kommit att förknippas med arbetslöshet, kriminalitet, fattigdom, marginalisering och utanförskap. Begreppen 'invandrare' och 'svenskar' ställs ofta mot varandra med påföljden att de har kommit att utgöra en så kallad "binär opposition", dvs. att den som är svensk inte är invandrare och den som är invandrare inte kan vara svensk.

Denna gränsdragning mellan det svenska och det icke-svenska kan vara mycket avgörande för ungdomar med utländsk bakgrund som växer upp här. Begreppet 'invandrare' fungerar som en markering som ställer människor utanför "svenskheten". Känslan av att stå utanför driver fram ett behov att definiera sig själv. Det handlar om vilken gemenskap man ska känna lojalitet med och vilka val man ska göra i sitt liv och omfattar alltifrån vilket språk man ska tala med sina barn till vilket fotbollslag man ska heja på. För ungdomar med tillhörighet i flera etniska grupper, kulturer och språk kan det handla om att överbrygga det man upplever som en konflikt i sin identitet för att skapa sig en harmonisk och sammanhängande bild av sig själv. Om majoritetssamhällets synsätt får styra identitetsskapandet och ungdomarna definieras och definierar sig själva som 'invandrare' i motsats till 'svenskar', kan de lätt positionera sig i samhällets

marginal, ta avstånd från majoriteten och välja bort möjligheter till självförverkligande som erbjuds andra medborgare i samhället.

Men det finns också en skapande kraft och kreativitet hos de ungdomar som idag växer upp i de svenska storstädernas mångspråkiga och mångkulturella förortsområden. Aleksandra Ålund beskriver i sin bok *Multikultiungdom* hur ungdomar i Stockholms mångetniska förorter håller på att utveckla en gränsöverskridande livsstil. Hon menar att ungdomarna överträder både etniska och andra gränser och att det inom förorternas ungdomskulturer utvecklas en tydlig sammansmältning av olika etniska kulturer som resulterar i en ny medvetenhet och blandade identiteter. Ålund menar att kulturell mångfald just är det moderna svenska samhällets signum. Nya etniciteter och kulturer blir till här och nu och skapas av ungdomar som är beredda att överskrida gränser och bygga broar och som går ut och in i varandras liv i alla möjliga olika riktningar. Hon kallar dessa ungdomar för ’multikultiungdomar’.

Ove Sernhede, som bedrivit studier bland ungdomar i Angered här i Göteborg, anser att debatten om invandrarungdomars situation i det svenska samhället mycket kommit att handla om problemet de har att utveckla sin identitet i klyftan mellan den egna och den svenska kulturen. Det framställs ofta som ett val mellan att antingen ansluta sig till föräldrarnas kultur eller att låta sig integreras i den svenska majoritetskulturen. Men Sernhede menar att ungdomarnas identitetsarbete inte första hand handlar om det. De egna rötterna utgör självklart en viktig utgångspunkt för dem, men lika viktig är kontakterna de har med kamrater från världens alla hörn, liksom vetskapen om att man bor i en stadsdel som är segregerad från det svenska majoritetssamhället. Erfarenheter ungdomarna får genom skolan kan också vara en avgörande faktor för vilken väg de väljer för att utveckla identitet och tillhörighet. Det är i den lokala ungdomskulturen som Sernhede ser ett övergångsområde mellan föräldrakulturen och det svenska samhället. Den lokala ungdomskulturen utgör en arena för möten mellan traditioner, religioner, språk, nya och gamla musikstilar, politiska idéer, klädkoder och allt annat som kan tänkas ha betydelse för unga människors identitetsarbete. Liksom Ålund ser Sernhede viktiga potentialer inbäddade i denna ungdomskulturella vardagspraxis, där det sker ett utbyte av livsforms- och stilelement från olika kulturer som kan leda till nya och gränsöverskridande kulturer.

Språket, identiteten och gränserna

Språk är mycket nära förknippat med social och etnisk identitet. Med språkets hjälp socialiseras barn in i gemensamma synsätt, föreställningar och attityder inom en språkgemenskap och en kultur. Ord, begrepp och uttrycksätt bär med sig associationer och konnotationer för talare av ett gemensamt språk. Det är därför det känns tryggt, vant och säkert att tala på sitt eget modersmål och genast mer osäkert när man använder ett språk man t.ex. håller på att lära sig. Språk anses också vara en nödvändig förutsättning för att upprätthålla etnisk och nationell identitet. Under nationalstatens storhetstid var den officiella parollen *ett folk, en nation, ett språk* och varje medborgare förväntades identifiera sig med det nationella språket. Men även under denna tid existerade i flertalet nationer ett antal minoritetsspråk parallellt med majoritetsspråket. De senaste decennierna har de nationella gränserna blivit allt mer genomträngliga och idag passerar människor kors och tvärs över dem som aldrig förr. Det betyder att människor med olika modersmål sprider sig över jordens yta. Bara till Sverige har det kommit talare av dryga hundralet olika modersmål som i varierande grad är tvåspråkiga (eller flerspråkiga).

Vilken inverkan har då tvåspråkigheten på individernas uppfattning om sin identitet? En identitet är, som sagt, inte enbart statisk, utan också dynamisk och additiv. Det innebär att flerspråkiga människor kan skapa identiteter utifrån tillhörighet i två (eller flera) språkliga och sociokulturella gemenskaper som inte enbart bestäms av föräldrarnas och mottagarlandets språk och kulturer.

Ett språkligt fenomen som noterats under senare år och som kan vara ett exempel på detta är framväxten av speciella språkliga varieteter i flerspråkiga förortsmiljöer. Man talar exempelvis om rinkebysvenska, gårdstenska, hjällboitiska och rosegårdska efter bostadsområdenas namn. Den som först visade intresse för språket bland flerspråkiga ungdomar i storstädernas förorter var Ulla-Britt Kotsinas, som har ägnat sig åt att beskriva det som hon kallar rinkebysvenska. Denna varietet skiljer sig från standardsvenskan exempelvis i fråga om genusval, kongruensböjning, prepositioner och ordföljd, användning av vissa, ofta expressiva, ord och uttryck från de i området representerade språken samt ett ”stötigt” uttal. Kotsinas klassificerar rinkebysvenskan som en social dialekt eller gruppvarietet. Det är en typ av ungdomsspråk som uppstår i områden där många språk finns

representerade och där majoriteten av invånarna är två- eller flerspråkiga. Många ungdomar som bor i området identifierar sig med detta språkbruk och man kan även intressant nog, vilket också Kotsinas vittnar om, finna rent svenskspråkiga ungdomar som tillägnat sig språkbruket. Många av ungdomarna kan också, beroende på situationen, växla mellan denna varietet och standardsvenska. En del ser på rinkebysvenskan, och liknande språkliga varieteter, som ett exempel på ”språkligt förfall” medan andra ser den som ett bevis för språkligt kreativ förmåga bland ungdomar i flerspråkiga områden.

Kotsinas forskning om rinkebysvenskan har fått en fortsättning och utvidgning i projektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*, som fokuserar på såväl lingvistiska som psyko- och sociolingvistiska aspekter. I projektet undersöks och jämförs språkbruket bland ungdomar i flerspråkiga bostadsområden i Stockholm, Göteborg och Malmö och bygger på ett samarbete mellan Stockholms, Göteborgs och Lunds universitet under ledning av Inger Lindberg, professor i svenska som andraspråk vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Det gångna året har ägnats åt materialinsamling, i form av inspelningar av ungdomarnas språkanvändning i olika situationer. Några resultat har dock ännu inte presenterats från det femåriga forskningsprojektet.

Kunskaper i svenska språket är naturligtvis viktiga för att ungdomar med utländsk bakgrund ska kunna lyckas i skolan och bli aktiva samhällsmedborgare som kan ta till vara sina rättigheter och ta del av den svenska kulturen. Kraven på goda svenskfärdigheter för tillträde till svensk arbetsmarknad är väl kända. Under senare år har det dock från vissa forskare, exempelvis etnologen Annick Sjögren, hävdats att det ensidiga kravet på svenska språket som en nyckel till det svenska samhället snarare kan vara ett försvar inför en hotad ”svenskhet”, och ett sätt att sätta gränser mellan ”vi” och ”dom”, än en önskan om en verklig integration. Sjögren menar att det är nödvändigt för ”invandrare” att kunna språket, men att det finns många andra krav en individ också måste uppfylla för att kunna integreras i ett främmande samhälle. Ett felfritt språk kan visserligen minska, men tar inte bort, de förutfattade meningarna om etniska grupper som är baserade på hudfärg, klädsel, livsstil och andra avvikande tecken som framkallar främlingsfientliga attityder hos majoritetsbefolkningen. En ensidig fokusering på svenskkunskaper riskerar att dölja djupare samhällsproblem som

har sin grund i den tilltagande skiktning som idag isolerar olika grupper av människor från varandra. För att människor med utländsk bakgrund ska känna motivation att lära sig språket och ta aktiv del i samhällslivet måste först dörren öppnas och motivationen att komma in i samhället väckas, därefter kan språktågar sättas in med full effekt, hävdar Sjögren.

Skolan, identiteten och gränserna

Skolan har ett särskilt ansvar gentemot barn och ungdomar med utländsk bakgrund att ge dem språkkunskaper och tillträde till det svenska samhället. Mycket tyder dock, enligt upprepade rapporter, på att skolan delvis misslyckas med denna uppgift. Enligt Skolverkets statistik för 2002 var det sammantaget 21,1 % av grundskoleeleverna som inte uppnådde målen i ämnen som krävs för grundläggande behörighet till nationellt program i gymnasieskolan. Skillnaderna i betygsresultat mellan elever med svensk bakgrund och elever med utländsk bakgrund var mycket stor. Bland de elever som invandrat sent var det av naturliga skäl många som inte nådde upp till kraven för godkänd i ett av de behörighetsgivande ämnena (66,2 %). Men även för elever som är födda i Sverige med inflyttade föräldrar eller inflyttade elever som bott i Sverige i många år är resultaten sämre än för elever med svensk bakgrund. Vilka kan då orsakerna till detta vara? Några svenska avhandlingar som ur olika perspektiv behandlar invandrarelevens skolsituation kan ge tänkbara svar.

Pirjo Lahdenperä har i sin avhandling *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter?* från 1997 utifrån en textanalytisk studie av skolans åtgärdsprogram undersökt hur lärares syn på elever med utländsk bakgrund färgat sättet på vilket de beskriver problemen kring dessa elever. Hela 83 % av lärarna uppfattade att det var eleverna som var bärare av svårigheterna och problemen i skolan och endast 16 % sökte orsakerna exempelvis i skolmiljön. Beträffande förhållningssättet till elevernas invandrarbakgrund fann Lahdenperä att 70 % av lärarna uppfattade någon aspekt i elevens bakgrund eller etnicitet som negativ för skolarbetet. Ingen av lärarna visade enbart positiv attityd till elevens invandrarbakgrund.

Ing-Marie Parszyk studerade i sin avhandling *En skola för andra* (1999) minoritetselever i en grundskola i ett multietniskt bostadsområde. Hennes syfte var att undersöka hur elever med utländsk bakgrund upplever pedagogiska och sociala livsbetingelser i grundskolan. Parszyk finner att, trots

att eleverna gått i den svenska skolan under den tid då dess slogan varit *en skola för alla*, så har upplevelsen bland de flesta minoritetseleverna varit att det är *en skola för andra*, nämligen för de svenska eleverna. De känner i skolans atmosfär och i lärarnas förhållningssätt till dem att skolan inte är anpassad för dem och att de inte duger som elever. Detta, menar Parszyk, talar för oss att något måste förändras i förhållningssättet gentemot grundskolans minoritetsgrupper.

Hur skolan definierar och kategoriserar och därmed också relaterar till kategorin invandrarbarn, samt vilken effekt detta kan tänkas ha på invandrarbarns möjligheter i den svenska skolan, behandlar Ann Runfors i sin avhandling från i år (2003) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar*. Hennes studie bygger på fältstudier i tre grundskolor med varierande antal invandrarelever i utkanten av Stockholm. Sammanfattningsvis visar Runfors studie, att de som av skolan definierades som invandrarbarn också tillskrevs olikhet på skolans premisser. De ansågs olika i förhållande till ”vanliga barn” och ”svenska barn” vilket beskar barnens handlingsutrymme. De blev sedda för det de *inte* var, men osynliggjordes som de individer de var. Runfors menar att detta är ett exempel på hur ett välmenande samhälle, genom en välmenande verksamhet som utbildning, kan bidra till social degradering och, i detta fall, att skapa ett invandrarskap.

På vilket sätt skulle då skolan kunna förändra sitt förhållningssätt till elever med utländsk bakgrund, så att de kan prestera bättre i skolan och därmed också ges möjlighet att utveckla en starkt identitet? Ett förslag ges av den kanadensiska tvåspråkighetsforskaren Jim Cummins.

Han menar att orsaken till att minoritetselever tenderar att misslyckas i skolan är de mönster för tvingande maktrelationer mellan dominerande och underordnade grupper som funnits genom historien och som ännu finns kvar. Den grupp som har makten tvingar andra grupper till ett homogent beteende som ofta strider mot den underordnade gruppens kulturella och språkliga särart. Enligt Cummins är skolan en viktig faktor i det utjämningsarbete som måste till för att maktrelationerna ska kunna förändras. Han lägger ett stort ansvar på lärarna i detta arbete. Interaktionen mellan lärare och elev måste bejaka elevernas kulturella, språkliga och personliga identiteter. På detta sätt, menar han, skapas förutsättningar i klassrummet för att eleverna helhjärtat ska vilja investera av sina identiteter i inlärningsprocessen. Den pedagogik som Cummins förespråkar för detta

ändamål betecknar han som ”transformerande”. Det är en pedagogik som är mer inriktad på ömsesidig interaktion än den traditionella. Eleverna ska inspireras att analysera och försöka förstå de sociala realiteterna i sina egna liv och i det omgivande samhället. Lärarna bör därför sträva efter att utveckla en kritisk kunskapssyn, vilken ska leda till handling och förändring för eleverna. Den transformerande pedagogiken har som övergripande syfte att göra eleverna genuint starka (’empowered’) både kunskapsmässigt och identitetsmässigt. Slutmålet är att minoritetseleverna ska ta makten över sina egna liv, kunna göra sina egna val och förverkliga sina planer för framtiden utan att begränsas av en identitet som tillskrivits dem av skolan och samhället. Så ges, enligt Cummins, möjligheter för de flerspråkiga ungdomarna att själva välja och skapa sina identiteter.

Slutord

För att återgå till den flerspråkiga flickan i artikelns inledning, så är hon ett vittnesmål om att många av de flerspråkiga och mångkulturella ungdomarna i storstädernas förortsområden besitter en kreativ kraft och en vilja att göra något av sina liv. Denna kraft och vilja har dessbättre inte mötet med det svenska samhället eller den svenska skolan lyckats bryta. Hon ger uttryck för en god självkänsla, en stark framtidstro och en trygg identitet som inte sätter gränser för synen på hennes framtida möjligheter. Med sin förankring i flera kulturer, språk och förhållningssätt är hon en stor tillgång för det svenska samhället och man kunde önska att många fler ungdomar i hennes situation fick möjligheter att så positivt utveckla sina identiteter. För detta bär den svenska skolan och samhällets övriga institutioner ett stort ansvar.